

Editör: Doç. Dr. Mustafa TEKİN

SÜNNET SOSYOLOJİSİ

Ankara 2013

A) SÜNNET VE BEŞERÎ-POZİTİF İLİMLER

*Doç. Dr. Özcan HİDİR**

Giriş

İslâm'ın ikinci kaynağı olan sünnet ve hadislerin pozitif ilimler ile olan ilişkisi, son yıllarda oldukça önemli hale gelmiş olmakla beraber, üzerinde hala yeterince çalışma yapılmış bir konu değildir. Bu durumun bazı sebepleri vardır. Her şeyden önce İslami ilimler ile pozitif ilimlerin her ikisinde de yetkin olmayı gerektiren bu alan, birçok zorlukları barındırmaktadır. Ayrıca pozitif ilimlerin kaynağının beşerî olması ve zaman içinde hem kaynak hem de ulaştığı sonuçlar itibariyle yanlışlanabilir olmasının da bunda alabildiğine etkisi vardır.

Bu sebeplerle, belli devirlerde pozitif ilimlerle uğraşan, metot ve yorumlarına aksettiren İslam âlim ve araştırmacıları olmuşsa da, bu konuda genelde muhafazakar ve çekingen bir duruş sergilenmiştir. Alanların ve metodolojilerin iç içe geçmesi neticesinde teolojik anlamda kabul edilemez sonuçların ortaya çıkması ve çıkaabilecek olmasının bunda alabildiğine etkisi vardır. Bunun en önemli örneklerini biz, İslam kelâmı/teolojisi ile Yunan felsefesinin sınırlarının tarih içerisinde zaman zaman karışmış olması neticesinde, felsefi terim, önerme ve argümanlarla teolojik/kelâmî meselelerin tartışılmasında ve yer yer de karıştırılmasında görürüz. "Be-

* Rotterdam İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

şerî ilimler”, özellikle de “beşerî sosyal bilimler”e ait terim veterminolojiler ile birtakım önerme ve sonuçların “İslâmîleştirilme”ye çalışılması gayretleri, sakıncalı görülen bu durumun sonucu ortaya çıkmış olsa gerektir.

Bu temelden hareketle, son dönemlerde özellikle İsmail Raci el-Farukî'nin kurduğu Amerika'daki Uluslararası İslâmî Düşünce Enstitüsü (IIIT) etrafında şekillenen ve bugün Malezya İslam Üniversitesi'nde somut örneklerini gördüğümüz, Kur'an ve Sünnet'teki ilgili verilerden hareket ederek, “bilginin veya beşerî/pozitif ilimlerin İslâmîleştirilmesi teorisini” gündeme getirilmiş ve özellikle tıp, iktisat, siyaset, psikoloji, sosyoloji, fizik-kimya ve astronomi gibi ilim dallarında metodoloji ve literatür geliştirilmeye çalışılmıştır. Zira Kur'an ve Sünnet gibi iki kaynağa sahip İslâm'ın hatta teşvik ettiği ilim-bilim, istidlâle (çıkarsama) dayanan ilimdir. Bu sebeple İslâm âlimleri taklidi, bir ilim olarak kabul etmez. Çünkü taklid, delillerini görmeden başkasının görüşüne uymaktır. Ne var ki buradaki “ilim” kavramı, modern Batılı anlamdaki “bilim (science)”ın dayandığı ve delâlet ettiği alanların ötesinde daha özel sahaları da içine alan farklılıklara sahiptir. Zira İslâm'da ilim, tabîî ilimlerin ötesinde, vahyin getirdiği bilgilere şâmindir ve bu yolla, öncelikle yüce varlığın hakikatleri aralanır. İslâm'daki bu ilim, birinci planda, ontolojik anlamda “nereden?”, “nereye?” ve “niçin?” diye uzayıp giden sorulara verilecek cevaplarla yakından ilgilidir.

Teolojik olarak bu ontolojik sorulara verdiği cevaplar oranında insan, başlangıcını (mebde'), gideceği yer ve yönü (mesîr) ve yüklendiği misyonun (risâlet) farkında olur. Böylelikle Allah'ı ve nefsinin tanıyarak gerçek yaratılış amacına doğru ilerler. Bu açıdan bakıldığında ilim, insan hayatının bütün yönlerini, zaman-mekân, bireysel-sosyal, politik-ekonomik vb. açılardan ele alan günümüz psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi bilim dallarının önem verdiği konuları; yani insanı araştırma konusu yapan bütün bilim dallarını

kapsar. Aynı zamanda ilim, kâinatın üst ve alt katmanlarında yer alan madde ve değişimleri konu edinen tabii ilimler, kimya, biyoloji, iktisat, astronomi, jeoloji, tıp, radyoloji, mühendislik gibi bilim dallarının ötesinde, insanın biyolojik ve fizyolojik yapısıyla ilgili tecrübe ve gözleme dayanan diğer bilim dallarını da kapsamaktadır. Ne var ki, ifade ettiğimiz gibi, bütün bunlarda Kur'an ve Sünnet'e dayanan İslâmî ilimler metodolojisi temel ilkelerinin yönlendirdiği bir bakış ve kavrayış söz konusudur. Batı'da ve modern dönemde ise ilim, daha ziyade "analoji/kıyas" ve deney sonucu ortaya çıkan, gözlem ve tecrübeyle elde edilen ve laboratuvarlarda üzerinde deney yapılması mümkün olan alanlara hasredilir. Buna karşılık İslâm, maddeyi konu edinen bilimlerin bu çeşidinin önünde bir engel değildir. Aynı şekilde İslâm, tarihin çeşitli devrelerinde muhtelif dinlerin iddia ettiği gibi, bu bilimlere İmanın (ve onun yön verdiği değerlerin) bir alternatifi ya da düşmanı gibi de görmez.

Kur'an ve Sünnet'in getirmiş olduğu veriler ve öğretiler bu açıdan ele alındığında, beşerî/pozitif ilimlere dair pek çok âyet ve hadis Kur'an'da ve hadis kaynaklarında yer aldığını görüyoruz. Buna göre sünnete ait verileri inceleyen pozitif ilimlerle ilgilenen araştırmacılar, insana ve insan psikolojisi-ne, insanın çevre ve kâinatla ilişkisine ve çevrenin korunmasına, insan-toplum ve eşya ile olan alakasına, ekonomi/iktisadî kaynakların korunmasına, malın tedavülüne, meşru yolla tüketime, paraya, siyasî ve sosyo-kültürel ilişkilere dair oldukça fazla ilke, uygulama ve yönlendirme/tevcih bulabilir. Bu bilgiler, bazan hüküm ve teşrî' boyutuyla ilgili hadisler arasında bazan da inanç-akîde, tahâret-temizlik, ibâdet, ahlâk-edeb, zühd ve davranışlarla ilgili hadisler arasında bulunur.¹ Yer yer de bu tür hadisler, hiç ilgisizmiş gibi

¹ Bu yönde ele alınabilecek bazı hadisler için bk. Buhârî, İmân, 17, 28; Deavât, 39; Müslim, İmân, 32-36; Salât, 28; Zekât, 1; İ'tisâm, 2, 28; Zikr, 49; Tirmizî, Duâ, 78; İbn Mâce, Tahâret, 48.

duran bazı bölüm başlıkları (kitâb) ve alt başlıklar (bâb) altında da bulunabilir. Kaldı ki, hadislerin bu yönü, son yıllarda farklı açılardan bazı çalışmaların da konusu olmuştur.²

Dolayısıyla bizim bu çalışmadaki amacımız, bütün bunları detaylı olarak açıklamak değildir. Zira bu, oldukça mesai gerektiren uzun soluklu çalışmaları gerektirir. Bununla birlikte global olarak Kur'an ve yukarıda bazı konularına işaret ettiğimiz hadisler, bu açıdan ele alındığında, Kur'an ve Sünnet'in beşerî/pozitif ilimlere dair pek çok ilke ve prensip ortaya koyduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Esasen pozitif ilimlere dair olarak Kur'an ve Sünnet'in temel bakışı da ilke ve prensip düzeyindedir. Hadislerde gördüğümüz detaylara dair biratırım bilgiler de "umumâtü'l-Kitâb ve's-Sünne" diye nitelenen "Kur'an ve Sünnet'in ana/genel ilkeleri" ışığında değerlendirmeye tabi tutmak gerekir. Bu ise, günümüzde zaman zaman yapıldığı gibi, Kur'an'ı adeta bir "pozitif bilim kitabı"; sünneti de, tıbb-ı nebevî ile alakalı hadislerle dair yorumlarda yer yer yapıldığı üzere, pozitif bilim olan tıbbın birkısım detaylı yönlerini bile ihtiva ettiği şeklindeki anlayışların ötesinde, metodolojik ve ilke düzeyinde meseleyi ele almayı gerektirir.

Aşağıda bu ilke ve prensiplerden önemli gördüğümüz bazıları ile sünnette beşerî ilimlere dair somut bazı uygulamaya ve tevcihleri ele alacağız.

² Bu çalışmalardan bazıları olarak, sünnetin meşhur eserlerinde geçen iktisadî terimlerle ilgili bir çalışma olan Muhyiddin Atıyye'nin *el-Keşşâfü'l-İktisâdî'sini*, Osman Necati'nin *Hadis ve Psikoloji* adlı eserini, Kardavi'nin *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet'i* ve *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk fi'l-İktisâdî'l-İslâmî=İslâm İktisadında Ahlâkî Değer ve Prensiplerin Rolü* ile Ayhan Tekineş'in *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis* adlı eserini gösterebiliriz. Ayrıca günümüzde İlahiyat Fakültelerinde yapılan ve sünnetin bu yönlerini kısmen ele alan bazı tezleri hariç tutarsak, hadislerin beşerî/pozitif ilimlerle alakasını metodolojik düzeyde, mukayeseli olarak ele alan nitelikli çalışmalara ihtiyaç da ortadadır.

Beşerî-Pozitif İlimlere Dair Kur'an ve Sünnet'in Getirdiği Bazı İlkeler

İlmî Düşüncenin Oluşumu

Genel halk kitlesine mensup (avâm) insanların sahip olduğu ve genellikle taklide ve hurafelere dayanan bir akıl vardır ki, kur'an ve Sünnet bunu şiddetle reddere. Zira bu tür bir akıl, insanların çoğunun doğru veya hatalı olarak algıladığı husuları sorgulamaksızın boyun eğerek, aklına gelen çeşitli düşünceleri irdelemez, bildiği şeyleri tartışmaya da açmaz. Bu tür aklın yegane şiarı, "Bu, atalarımızın yaptığıdır" veya "Biz, iyi de olsa kötü de olsa insanların (veya atalarımızın) yaptığını yaparız" gibi sloganik ve kalıplaşmış ifadelerdir.

Bu çeşit bir aklın karşısında ise, Kur'an ve Sünnet'te ipuçlarını bulduğumuz ilmî, objektif ve tarafsız bir akıl vardır ki bu akıl, birtakım öncüller olmadan sonuçları kabul etmez, delilsiz ve araştırmaz bir söz ve kanâate teslim olmaz, tahkikli bir ilim ve salt yakînî bilgi gerektiren bir konu ve konuda zan ve hislerle hüküm vermez. Aşağıdaki âyet ve hadisler ışığında bunu şöylece özetleyebiliriz:

a. Söyleyeni bilirse dahi, delilsiz hiç bir dava kabul edilmez. Buradaki delilden maksat, ya "*De ki: Eğer siz doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin*"³ âyetindeki gibi, akli ilimlerde kesin teorik isbattır; ya "*Onlar, Rahman'ın kulları olan melekleri de dışı saydılar. Acaba meleklerin yaratılışlarını mı görmüşler?*"⁴ âyetinde belirtildiği üzere, duyu organları ile test edilmeye dayalı ilimlerde gözlemlenip tecrübe edilen kanaattir; ya da "*Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, bundan evvel (size indirilmiş) bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı varsa onu bana getirin*"⁵ âyetinde buyurulduğu üzere, nakli ilimlerde rivayetin sıhhat ve güvenilirliğidir.

³ en-Neml, 27/64.

⁴ ez-Zuhruf, 43/19.

⁵ el-Ahkaf, 46/4.

b. Yakînî kesin bir bilgi ve güvenilir bir ilim talep edilen bir konuda zannın reddedilmesi gerekir. Bunun için Kur'an, "*Halbuki onların bu hususta hiç bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından hiç bir şey ifade etmez*"⁶ âyetinde, müşriklerin kendi tanrıları konusundaki boş iddialarını reddetmektedir.

Yine Kur'an, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi konusundaki Yahudi ve Hristiyanların iddialarını da şu âyetle reddetmiştir: "*Bu hususta zanna uymak dışında hiç bir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.*"⁷

Öte yandan bir sahih hadiste de, "*Zandan kaçının; zira zan, sözlerin en yalanıdır*"⁸ buyurulmuş olduğunu bu meydana hatırlatmamız yerinde olacaktır.

c. Neticesi ne olursa olsun, objektiflik gerektiren hususlarda ve eşyanın hakikati ve varlık kanunları hakkında indî/subjektif yorumlar reddedilir. Aynı şekilde bu tür hususlarda heva ve hevesleri ile hissî hareket etmek de kabul edilemez. Kur'an, müşrikleri reddederek şöyle buyurmaktadır: "*Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar.*"⁹

Hz. Dâvûd'a hitap sadedinde de Kur'an'da şöyle buyrulur: "*O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır.*"¹⁰

Hz. Peygamber'e hitabında ise Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: "*Eğer sana cevap vermezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir!*"¹¹

⁶ en-Necm, 53/28.

⁷ en-Nisâ, 4/157.

⁸ Buhârî, Vasâyâ, 8; Nikâh, 45; Edeb, 57; Müslim, Birr, 28; Tirmizî, Birr, 56; Mâlik, Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 245.

⁹ en-Necm, 53/23.

¹⁰ Sâd, 38/26.

¹¹ el-Kasas, 28/50.

d. Taklid ve fikrî donukluğun yanında ister ata, efendi ve büyüklerden gelen; isterse de toplumun diğer insanlarından aktarılan fikirlere körü körüne bağlılığa karşı çıkılması gerekir. Çünkü Kur'an, "*Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız*"¹² diyenleri şiddetle kınamakta; âyetin devamındaki, "*Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulmamış idiyeler?*" ifadesiyle de, onları reddetmektedir.

Aynı şekilde Kur'an'da, büyüklerine, efendilerine itaat edip neticede doğru yoldan sapanların konumu teşhir edilerek yerilmiş, Kıyâmet günü birbirlerinden (sapıtan ve saptıran) kurtulmaya çalışacakları ve her bir fırkanın, sapıklığının faturasını diğerine çıkarmaya çalışacağı beyan edilerek şöyle buyurulmuştur: "*Allah da: Zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır, fakat siz bilmezsiniz diyecektir.*"¹³

Hata üzere olduklarında insanların çoğunluğuna uymama konusunda uyarı içeren bazı hadislerin varlığı ile, bir kimse veya bir fikir ve ideolojiye bağlanıp sadece kendi görüşünü beğenen kimsenin bu davranışı hatalı bulup mahkum eden rivayetler de bulunmaktadır. Şu hadis de bu yönde bazı ipuçlarına sahiptir: "*Ben, insanlarla beraber hareket ederim; iyi yaparlarsa iyilik eder, kötülük ederlerse kötülük yaparım*" diyen (karakter ve ahlâk zaafı olan) kimseler gibi olmayınız. Fakat zihniniz ve nefsinizi, insanlar iyilik yaparsa siz de iyilik yapmaya ve kötülük yaparlarsa da zulmetmemeye şartlandırıp hazırlayın."¹⁴

Kısaca Kur'an ve Sünnet, kişilikli davranışın ve davranışlardaki bağımsız şahsiyetin bir göstergesi olarak temayüz eden ahlakî duruşun, fikri ve bilimsel alanda da gösterilmesini istemektedir.

¹² el-Bakara, 2/170.

¹³ el-A'râf, 7/38.

¹⁴ Tirmizî, Birr, 63.

e. Düşünce, fikir yürütme ve her meseleden ders çıkarmaya önem verilmesi: Kur'an bu konuda şöyle buyurur: *"Göklere ve yerin hükümrânlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?"*¹⁵

Başlı başına bir âlem olan insanın, kendisi hakkında düşünmesi konusunda da Kur'an, *"Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?"*¹⁶ buyurmuştur. Ayrıca beşeriyet tarihinin gidişatı, geçmiş ümmetlerin başına gelen bela ve musîbetler ile insanların bir arada yaşamaları konusundaki Allah'ın nizam ve intizamı (sünnetullah) hususunda ise Allah Teala, *"Sizden önce nice (milletler hakkında) ilahî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için, yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın âyetlerini) yalan sayanların âkibetini görün!"*¹⁷ buyurmaktadır.

Cahillikle Mücadele

Toplumun fikir hamulesi ve toplumdaki ilmî araştırmaların zeminini oluşturan öğretilerden biri de, eğitim-öğretimin yaygınlaştırılıp cahillikle topyekün bir savaşa girişmektir. Bu sebeple Hz. Peygamber, Araplar arasında yaygın olan cehaletle mücadele için oldukça gayret göstermiştir. *"Çünkü ümmîlere, içlerinden bir peygamber gönderen O'dur"*¹⁸ âyetiyle Kur'an'ın da bildirdiği gibi Araplar o dönemde, diğer milletler arasında "ümmîler" olarak biliniyorlardı. Hz. Peygamber, *"Biz ümmî bir ümmetiz (milletiz). Yazı yazmayız ve hesap da bilmeyiz"*¹⁹ hadisiyle bu gerçeği adeta bize özetlemiştir.

Burada bilhassa dikkati çeken durum, cahillik içerisinde yüzen bir millet arasından gönderilen Hz. Peygamber'in, ilk defa kalemi övüp yücelten kimse olması, her vesileyle yazı-

¹⁵ el-A'râf, 7/185.

¹⁶ ez-Zâriyât, 51/21.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/137.

¹⁸ el-Cum'a, 62/2.

¹⁹ Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyâm, 15.

nın yaygınlaşması için gayret göstermesi ve ashâbı arasında cehâleti ortadan kaldırmaya gayret sarfetmesidir. Kur'an'ın ilk inen ayetleri bunun alabildiğine ispatıdır: *“Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılınmış yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir”*.²⁰ Yine Kur'an-ı Kerîm'in ikinci olarak inen sûresinin “Kalem Sûresi” olarak isimlendirilmesi ve bu sûrenin başında Allah Teala'nın, *“Nûn. Kalem ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun”*²¹ buyurarak, kalemle yemin etmiş olması da bu meyanda zikredilmelidir.

Hız. Peygamber de Müslümanların yazı öğrenmesine vesile teşkil eden hiç bir fırsatı kaçırmamış ve bu fırsatları en güzel şekilde değerlendirmiştir. Bedir Gazvesi sonrasındaki uygulama, bunun en açık örneklerindedir. Zira bu savaş sırasında, Kureyş Kabîlesi'ne mensup okuma-yazma bilen bazı kimseler de esir alınmıştı ve Hız. Peygamber, onların her birinin esirlikten kurtulma fidyesi olarak, Müslümanlardan on kişiye okuma-yazma öğretmelerini şart koşmuştu. İbn Sa'd'ın Âmir b. eş-Şa'bî'den rivayetine göre o şöyle demiştir: *“Resulullah Bedir günü yetmiş kişiyi esir almıştı. Onlardan malları oranında fidye talep ediyordu. Mekkeliler okuma-yazma biliyor; ancak Medineliler bilmiyordu. Bu esirlerden fidye olarak ödeyecek malı olmayanların her birine okuma-yazma öğretmesi için, Medine'deki çocuklardan on çocuk verilmişti. İşte bu, onların fidyesi sayılmıştır.”*²² Rivayete göre Hız. Peygamber'in vahiy katiplerinden olan Zeyd b. Sâbit de, Kureyşli esirlerin okuma-yazma öğrettiği kimselerdendi.

Yazının (okuma-yazma) öğrenilmesi konusundaki Hız. Peygamber'in bu teşviki, sadece erkeklere yönelik olmamış;

²⁰ el-Alak, 96/1-5.

²¹ el-Kalem, 68/1-2.

²² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, I, 22 (Beyrut baskısı).

bilakis kadınları da kapsamıştır.²³ Zira Hz. Peygamber, Şifâ Binti Abdullah'a, Hz. Hafsa Binti Ömer'e yazı öğretmesini emretmiştir.

Tabiatıyla bu olgu, Hz. Peygamber'in bu uygulamayı, toplumdaki câhilliğin giderilmesini temine yöneliktir. Burada davranış ve yaşantıda fikrî ve kültürel bir etkilenmeye maruz kalmamak şartıyla öğretmen ile öğrenci arasındaki din farkını Hz. Peygamber, bilgi, maharet ve uygulamaların alınmasına engel saymamıştır.

Dil Öğrenimini Teşvik

İlmî bir ortamın oluşmasının en önemli gereklerinden biri de, ihtiyaç anında kullanılmak üzere muhtelif dillerin öğrenilmesidir. Özellikle de bu dillerde yazılmış olup da öğrenilmesi gerekli bir bilgi, iktibas edilmesi gereken hikmetli bir bilgi mevcutsa ve kendi lisanında bunlara ulaşamıyorsa, bunlardan faydalanmak vacip/gerekli hale gelir. Zira İslâm, başka milletlerin dillerini öğrenmeyi, pek çok sebeple, teşvik etmektedir.

Şüphesiz bu durum, Hz. Peygamber'in risâletinin everensel yönüyle ilgilidir. Çünkü O (s.a.) bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamberdir. Şu ayetler buna dairdir:

"Âlemlere uyarıcı olsun diye,"²⁴

"Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik"²⁵

"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize Allah'ın bir elçisiyim"²⁶

Şu halde Hz. Peygamber ile farklı dillere sahip diğer milletler arasında, İslâm mesajının onlara ulaşması ve bu milletlerin İslâm mesajına ne karşılık verdiklerinin anlaşılabilmesi

²³ Hâkim, *Müstedrek*, II, 396.

²⁴ el-Furkân, 25/1.

²⁵ el-Enbiyâ, 21/107.

²⁶ el-A'râf, 7/158.

için tercüme ve tercümanlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sebeptendir ki, Hz. Peygamber'in yanında Farsça, Rumca ve Habeşçe'yi bilen kimseler bulunmaktaydı. Zikri geçen bu dillerden Arapça'ya tercüme yapıp, Arapça'dan da bu dillere tercüme yapılması O'na (s.a.) yetiyordu. Ancak başlangıçta Hz. Peygamber'in yanında Yahudilerin yazdıkları dil olan Süryânîce'yi (Doğu Âramîcesi) bilen kimse bulunmuyordu. Bu sebeple bu dili, hem yazı hem de okuma olarak öğrenme işini Hz. Peygamber, vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit'e emretmişti. Böylece Hz. Peygamber, Yahudilerle olan münasebetlerinde onlardan birini tercüman olarak kullanmaktan kurtulacaktır. Zeyd b. Sâbit bu konuda şöyle demiştir:

Resulullah bana Yahudilerin dili Süryânîce'yi öğrenmemi emretti ve ben de bunu öğrendim. Resulullah şöyle demişti: *'Vallahi! Ben mektuplarım (yazdıklarım) konusunda Yahudilere güvenmiyorum.'* Bunun üzerine ben de yarım aydan daha kısa sürede bu dili iyice öğrendim. Böylece Resulullah'ın Yahudilere olan mektuplarını yazıyor ve onlardan gelen mektupları da Ona (s.a.) okuyordum.²⁷

Zeyd b. Sâbit'in Süryânîce'yi bu kadar kısa sürede iyi derecede öğrenmesi, mantık sınırlarını zorlansa da, Ensâr'ın Yahudilerle içiçe geçmiş kabileler halinde yaşamasıyla açıklanabilir. Buna göre Zeyd'in daha önceden bu dili biraz öğrenmiş olma ihtimali vardır.²⁸

²⁷ Bu konuyla ilgili rivayetler için bk. Buhârî, Ahkâm, 40; Ebû Dâvûd, İlim, 2; Tirmizî, İstî'zân, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 186. Ayrıca bk. İbn Sa'd, Tabakât, II, 358; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 380.

²⁸ İki kez Kur'an'ın cem'i komisyonuna başkanlık eden Zeyd b. Sâbit'in İbrânîce'yi öğrenmesi ile alakalı rivayetlerin değerlendirilmesi ve bu yönde Zeyd'e yöneltilen oryantalistik iddiaların değerlendirilmesi için bk. Hıdır, Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, ikinci baskı, İstanbul: İnsan yayınları 2010, s. 299-312.

İstatistik Kullanımı

Asrımızda istatistik ilminin yöntemlerini kullanmak, pek çok işin açıklığı kavuşup çözümlenmesi için en güzel bilimsel metotlardan biridir. Hz. Peygamber de, oldukça erken bir dönemde Medine Site Devleti'ni kurduktan sonra bu metottan istifade yoluna gitmiştir. Buhârî ve Müslim'nin Huzeyfe b. Yemân'dan rivayetine göre Huzeyfe şöyle demiştir: "(Bir defasında) Resulullah ile beraberdik ve bize şöyle dedi: *"Müslümanların kaç kişi olduğunun sayımını (istatistiğini) yapınız."* Buhârî'nin başka bir rivayetinde de Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu bildirilmiştir: *"İnsanlardan kimin Müslüman olduğunu benim için yazın."* Huzeyfe, "Biz de bunun üzerine yazdık ve bin beş yüz Müslümanın olduğunu tesbit ettik" buyurmuştur.²⁹

İslâm devletinin oldukça erken döneminde Hz. Peygamber'in bizzat emriyle gerçekleştirilen bu sayım bize, İslâm'ın (istatistik vb.) modern pozitif ilimlerin yöntemlerini ne dereceye kadar kullanabileceğinin ipuçlarını vermektedir. Buna karşılık Tevrat'taki *"İsrâiloğulları peygamberlerinden biri, onların sayımını yapmak istedi de ona semavî bir ceza/azap indi!"* ifadelerini zikretmek dikkat çekici bir karşılaştırma olacaktır.

Planlama

İstatistiğin teşvik edilmesinin yanı sıra Kur'an ve Sünnet'te, genelde istatistiki bilgilerin üzerine bina edilen planlamanın da teşvik edildiğini görmekteyiz.

Bununla beraber, gerek geçmişte gerekse günümüzde bazı Müslümanlar, işlerin bilimsel olarak planlanıp projelendirilmesi düşüncesine dînin karşı çıktığını öne sürebilmektedir. İlimi imanın karşısındaymış gibi gösteren ve ilim-bilim

²⁹ Buhârî, Cihâd, 181; Müslim, İmân, 235; İbn Mâce, Fiten, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 384.

karşıtlığını ima eden bu anlayış, tabiatıyla Kur'an ve Sünnet'in ilkeleri ile uyşmamaktadır. Ancak Kur'an ve Sünnet, burada "Hangi ilim?" ve Nasıl ilim?" sorusunu sormaktadır. Zira özü itibariyle dîni düşünce, gelecek için plan ve proje yapma esası üzerine kurulmuştur. Buna göre Müslüman, yarını için bugününden; bir diğer ifade ile, ölümü için hayatından, âhireti için de dünyasından fedakarlıkta bulunmakta ve kendisini Allah'ın rızasını kazanma hedefine götürececek bir planı hazırlamış olmaktadır.

Kur'an'daki Hz. Yûsuf kıssası, bu yönüyle önemli ilkeler barındırır. Kur'an'ın zikrettiğine göre bu kıssada, gıda maddelerinin eksikliği konusunda genel bir krizle karşılaşıldığında on beş yıl boyunca tarımsal üretimin nasıl planlanması gerektiğinin ipuçları vardır. Hz. Yûsuf, -Allah Teâlâ'nın rüya yorumu konusunda ona ilhamı sayesinde- bölgenin genel bir tarımsal ürün azalması kriziyle karşılaşacağını bilerek, kendi plan ve projesini dönemin Mısır Kralı'na önermiş ve neticede bu planın yürürlüğe konulması işi de Kral tarafından kendisine verilmişti. Bu planın uygulanmasının bir sonucu olarak, Mısır ve civar bölgeler tarımsal ürün bolluğuna kavuşmuştu. Bu durum, Yûsuf Sûresi'nde şöyle anlatılmaktadır:

"Yûsuf dedi ki: Yedi sene âdetiniz üzere ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceklerinizden az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakınız. Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yeyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir. Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insanlara (Allah tarafından) yardım olunacak ve o yılda meyve suyu ve yağ sıkacaklar."³⁰

Bu kıssada da görüldüğü üzere, Kur'an ve Sünnet'i iyice tetkik eden kimse, görecektir ki Kur'an ve Sünnet, hazırlıksız

³⁰ Yûsuf, 12/47-49.

olmayı, rastgele hareket etmeyi, işlerin plansız, prensipsiz ve intizamsız olarak kendi haline bırakılmasını reddeder. Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre Allah'a tevekkül etmek, sebeplere sarılmamak ve Allah'ın mahlukâtı için koymuş olduğu sünnetullahın önemsenmemesi demek değildir. Hz. Peygamber'e gelip de devesini mescidin önünde bırakıp sonra Resulullah'a şöyle bağırarak bedevîye Hz. Peygamber'in verdiği şu cevap, bu anlamda önemli bir örnektir:

“Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı, yoksa serbest bırakarak mı Allah'a tevekkül edeyim?” Buna Resulullah'ın (s.a.) cevabı ise, “*Deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et*” olmuştur.³¹

İlk müfessirlerden İbn Cerîr et-Taberî (ö. 311/838), sebeplere sarılmanın tevekkülün kemâle ermesine (olumsuz) etki edeceğini iddia edenlerin bu anlayışlarını reddederek şöyle demiştir:

Gerçek olan şu ki, Allah'a güvenen ve Allah'ın takdirinin mutlaka vaki olacağına tam bir itimat içerisinde olan kimse- nin sebeplere sarılması, onun tevekkülüne zarar vermez. Zira Resulullah'ın sünnetine uymanın icabı budur. Çünkü Hz. Peygamber zırhını giyinmiş, miğfer takmış, okçuları (Uhud'daki) vadînin baş tarafına yerleştirmiş, Medine'nin etrafına hendek kazmış, Habeşistan'a ve Medine'ye hicrete izin vermiş ve kendisi de Medine'ye hicret etmiştir. Yine Resulullah yeme-içme gibi sebeplere de tevessül etmiş,

³¹ Halk arasında da sıkça tekrarlanan bu hadis için kaynaklarda şu değerlendirmeler yapılmaktadır: Tirmizî bu hadisi Enes'ten rivayet etmiştir ve hadisin “garîb (zayıf)” olduğunu bildirmiştir. Yahya b. el-Kattân Tirmizî'nin bu değerlendirmesine katılmamıştır. Hadisi İbn Hibbân *Sahih*'inde Amr b. Ümeyye ed-Damrî hadisi olarak nakletmiştir. Zerkeşî'nin de söylediği gibi hadisin isnadı sahihtir. Yine İbn Huzeyme *Sahih*'inde Amr b. Ümeyye ed-Damrî'den “kayyid-hâ ve tevekkel=Deveni bağla ve ondan sonra tevekkül et” lafzıyla rivayet etmiş ve Irakî'nin bildirdiğine göre bunun da isnadı, “ceyyid=iyi/makbul”dür (bk. *Feyzu'l-kadir*, II, 7, hadis no: 1191). Ayrıca bk. *el-İhsân*, II, hadis no: 731).

âilesi için azık biriktirmiştir. Hiçbir surette bu azığın gökten kendisine inmesini beklememiştir. Halbuki böyle bir şey olacak olsaydı, insanlar içerisinde bunun olmasına en layık kimse Resulullah olurdu.³²

Hız. Peygamber'in bizzat kendisi de Allah'a en güzel şekilde tevekkül ettiği halde her iş için hazırlık yapmış, yapacağı için sebeplerine tevessül etmiş onun için hazırlanmıştı, bütün ihtimalleri göz önüne alarak tedbir almıştır. Bununla birlikte ihtiyatı da elden bırakmamıştır. Mesela Kureys'in sahâbîler üzerindeki baskı ve işkenceleri artınca onlara Habeşistan'a hicret etmelerini emretmiştir. Ancak bu kararı alırken Habeşistan'ın coğrafi, siyasî ve dîni durumu göz önünde tutmuştur: Zira Arabistan ile aynı (siyasî) şartlardaki bir yere hicret etmeyi ashâba emretmek, o dönem için hiç de akıllıca ve hikmetle planlanmış bir iş olmazdı. Çünkü Kureys, dîni, kültürel ve edebî nüfuzuyla onlara kolayca ulaşabilirdi. Aynı şekilde bu ilk Habeşistan muhacirlerinin, İran ve Roma imparatorluklarının hükmü altındaki bir beldeye de gitmeleri akıllıca olmazdı. Zira bu imparatorluklar, yeni ortaya çıkan din ve mesajları kabul etmeye yanaşmayan zorbalardan yönetilmekteydi. Hint Alt Kıtası ve Çin gibi Arap Yarımadası'ndan uzak bölgelere gitmeleri de planlı ve hikmetli olmazdı. Zira böyle bir durumda onlardan haber alınamaz ve hicret, onların kaybolup gitmelerine sebep olabilirdi.

Şu halde Habeşistan, coğrafi olarak böyle bir hicret için en münasip yer durumundaydı. Zira bu bölge, Arabistan'a ne çok uzak ne de çok yakındı ve Arap Yarımadası ile arasında deniz bulunmaktaydı. Ayrıca dîni olarak da, hicret etmeye en uygun yerdi. Çünkü halkı, Ehl-i kitap'tan sayılan Hıristiyanlardan oluşmaktaydı ve Müslümanlara sevgi besleme konusunda en yakın dîni grup olarak addediliyorlardı. Yine siyasî bakımdan da Habeşistan'da, hicrete münasip bir or-

³² Taberî'nin bu sözünü Şevkânî nakletmiştir (bk. *Neylû'l-evtâr*, IX, 92).

tam bulunuyordu. Zira insaf ve adaleti ile ün salmış Necâşî adlı bir hükümdar tarafından yönetilmekteydi. Bu sebeptendir ki, Hz. Peygamber, oraya hicret iznini verirken ashâbına şöyle demiştir: *“Orada (Habeşistan’da) size zulmetmeyecek bir hükümdar bulunmaktadır.”*

Bu da göstermektedir ki Hz. Peygamber ve ashâbı, kıtalar ve ülkelerarası bütün ulaşım zorluklarına rağmen, içinde yaşadıkları dünyadan kopuk olarak, uzlet hayatı içerisinde değillerdi.

Müslümanlarla müşrikler arasında tartışma konusu olan Rum Sûresi’nin ilk âyetlerinde anlatılan, İran ve Roma imparatorluklarının birbirleri ile savaşları konusundaki tavırları da, Hz. Peygamber ve ashâbının planlamasına delalet etmektedir. Kur’an’da şöyle buyurulmaktadır:

*“Rumlar (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerden sonra bir kaç yıl içinde galip geleceklerdir.”*³³

İşte bu şekilde onlar, kendilerine yönelik bütün işkencelere ve güçsüzlüklerine rağmen İslâmî davetin icaplarını yerine getirmekten geri kalmadıkları gibi, dönemin en büyük iki devleti veya Doğu ve Batı’daki en büyük iki ordusu arasındaki çekişme konusunda da bilgi sahibi idiler.

Hz. Peygamber’in Medine’ye hicreti, bu konuda daha açık bir örnektir. Çünkü bu hicrette ilmî planlama tevekkülün nasıl yan yana olduğunu görmekteyiz. Zira Hz. Peygamber bu hicret esnasında, bir beşerin hazırlaması gereken bütün tedbir, hazırlık ve yardımları tek tek planlayıp uygulamaya koymuştur. Öncelikle Evs ve Hazrec kabîlesinden müminlerle I. ve II. Akabe Bey’atlerini gerçekleştirip onlardan, kendileri için zararlı görüp men ettiklerini kendisi için de men etmeleri sözünü almış ve böylece hicret edeceği

³³ Rûm, 30/2-3.

Medine ve halkına kalbinin ısınmasını sağlamıştır. Yine pek çok tehlike ve ani ortaya çıkacak durumlar içeren bu zorlu yolculukta arkadaş seçimi vb. detayları da dikkatlice planlamıştır. Mesela hicret esnasında kendisine yol gösterecek, Onu arayanların şaşırmasını mümkün kılan yol ayırımlarında ve gizlenilecek yerler hususunda kendisine yardım edecek Abdullah b. Üreykid adında, müşrik olsa da, bu konuda maharet sahibi bir kılavuz bile ayarlamıştı.

Nitekim bu ve benzeri delillerden hareketle, yani Hz. Peygamber'in Müslüman olmayan birinden yardım almasından fakihler, Müslümanlar tarafından üretilmeyen teknik bilgilerin iktibas edilmesine ve Müslüman olmayan bilginlerden, güvenilir ve emin olunması durumunda, yardım talep edilmesinin câiz olduğuna hükmetmişlerdir.

Görüldüğü üzere bu hicret yolculuğunda, halkaları birbirine iyi örülmüş, içinde doldurulmayan hiç bir boşluğun bırakılmadığı, her görevlinin şartları ve gücü oranında kendisine uygun görev üstlendiği, kısaca her türlü tedbirin alındığı bir planlama devreye konulmuştu.

Dünyevî İşlerde Tecrübeye Verilen Önem

Modern bilim ve Batı düşüncesinin belki de en bariz vasfı, analogik akıl yürütmeyi benimseyerek gözlem ve deneyi esas alan bir düşünce tarzına önem vermesi ve bu gözlem ve deneyin sonuçlarına göre sonuca gitmesidir. Bu sebeple bu tarz ilim, "tecrübeye ve araştırmaya dayanan ilim", metodu da "tecrübeye dayalı metot" diye anılır.

Hız. Peygamber'in de sanayi, ziraat, tıp vb. konularda olduğu gibi dünyevî ve teknik işlerde tecrübeye oldukça önem verdiğini görüyoruz. Zira faydalı olduğu tecrübeye sabit olan şeyi, din de ister; tecrübenin zararlıdır dediğini ise, din genelde reddeder.

Hız. Peygamber'in tecrübeye verdiği önemin en dikkat çekici örneği, Onun hurmaların aşılması meselesinde taktığı tavidir. Ensârdan bazı sahâbilerin hurmaları aşadıklarını gören Hız. Peygamber, daha önce kendisi böyle bir tecrübe yaşamadığı ve ekim-dikim olmayan Mekke gibi bir bölgede yetiştiği için, tamamen zan ve tahmine dayanarak onlara, bunu yapmalarına gerek olmadığını söylemişti. Ensar ise bu sözü, muhalefeti câiz olmayan vahyin gereği söylenmiş bir söz olarak anlamışlar ve o sezon hurmaları aşılmaktan vazgeçmişlerdi. Ancak neticede hurmalar o sene kötü mahsül vermişti. Hız. Peygamber bu durumdan haberdar olunca, onlara "...Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz" mealiyle biten hadisini irad etmiş ve söylediği bu sözün ilahî vahyin gereği olmadığını, bilakis dünyevî istişarenin neticesi olduğunu açıklamıştır.³⁴

Burada özellikle üzerinde durulması ve vurgulanması gereken husus, tecrübe, gözlem ve deneyin neticesinde ortaya çıkan kanundur. Bu işlerde beşerî akıl, ancak ve ancak yol gösterici ve kılavuzluk görevi yapar. Buna karşılık vahiy, insanlar için umumî birtakım prensip ve ilkeleri koyar ve insanları, bildikleri şeylere bağlı olarak hareket etmeleri konusunda serbest bırakır. İnsanlara bu konuda, "*Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz*" meâlindeki hadis, oldukça açık mesajlar vermektedir.

Güvenilir Uzman Tecrübeli Kişilerin Görüşlerine Razi Olma

Yapılması arzu edilen ve uygulamaya konulan her işte, bilgi sahibi, tecrübeli ve konunun uzmanı kimselerin görüşlerine başvurup onların görüşleri doğrultusunda hareket etmek de, yukarıdaki ilke ile bağlantılı olarak, Kur'an ve

³⁴ Bk. Müslim, Fedail, 139-41. Hadis ayrıca, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve başka kaynaklarda yer almış ve içerisinde Talha b. Ubeydullah, Âişe, Rafi' b. Hadîc ve Enes'in yer aldığı bir grup sahâbî tarafından rivayet edilmiştir.

Sünnet'in pozitif ilimlere yönelik bir diğer ilkesidir. Bu aynı zamanda bugün pozitif ilimlerde alabildiğine öne çıkan bir yöndür. Kur'an'daki, aşağıda meâlini vereceğimiz şu âyetlerin işaret ettiği mânalar, bunu gösterir:

*"Bunu bir bilene sor"*³⁵

*"(Bu gerçeği) sana, her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez"*³⁶

*"Resûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürse-lerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi"*³⁷

Savaşla ilgili işlerde, askerî konularda uzman kimselerle istişare edilmeli, iktisadî konularda ekonomistlerin, sanayi konusunda sanayicilerin, ziraat konusunda da çiftçilerin veya ziraat mühendislerinin görüş ve tavsiyeleri alınmalıdır. Bu prensip, bütün meslek kolları için geçerlidir.

Bu konudaki en dikkat çekici olay, Bedir Savaşı öncesi yaşanmıştır. Buna göre Bedir'de Kureyşliler vadinin alt tarafında konuşlanmışlardı. Hz. Peygamber ise, Bedir suyunun en alt tarafına yönelmiş ve orada karargâh kurmuştu. Bu esnada Habbâb b. el-Münzir el-Ensarî Hz. Peygamber'e bir teklifle gelerek şöyle demiştir:

"Yâ Resulallah! Bu yer, hiç bir surette öne ve arkaya hareket etmememiz gereken, Allah'ın sana vahiyyle işaret ettiği bir yer mi; yoksa sizin harp ve savaş hilesi ile ilgili görüşünüz müdür?" Resulullah (s.a.), *"Bilakis bu, savaş hilesi olan bir görüştür"* buyurunca, Habbâb şöyle demiştir: *"Ey Allah'ın Resûlü! Bu yer (savaş sstratejisi açısından) doğru bir mevkii değildir. İnsanlara söyleseniz de Kureyş'in suyunun en yakınına hareket etseler ve orada siper alsak. Böylece suyun*

³⁵ el-Furkân, 25/59.

³⁶ Fâtır, 35/14.

³⁷ en-Nisâ, 4/83.

önüne set çekerek bir havuz inşa edebilir ve suyu orada toplayabiliriz. Bu şekilde de, biz su içmiş onlar ise içemez olurlar.” Bu görüş üzerine Resulullah Habbâb’a hitaben şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak (güzel) bir görüş bildirdin.*”³⁸

Bu soruşuyla Habbâb, Hz. Peygamber’in karargah kurmak için tercih ettiği yer hususundaki görüşünü daha açık bir şekilde anlamak istemiştir. Buna göre, “Bu Allah’tan bir vahiy midir?” derken Habbâb’ın amacı, ona itaat etmek ve bütün dikkatiyle onu uygulamaktır. Yok eğer bu uygulamanın Hz. Peygamber’in Müslümanların önderi ve savaşın komutanı olması sıfatıyla aldığı askerî tedbirlerden olması durumunda, bir katkıda bulunabilir ve kendi görüşünü belirtebilirdi. İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) da özellikle işaret ettiği üzere,³⁹ bölgeyi iyi bilen biri olarak bunu yapabiliirdi. Böylece Habbâb, projesini Hz. Peygamber’e sunmuş ve O da bunu hüsnü kabulle karşılayarak önceki görüşünden rücu etmiş ve üstelik, “*(Güzel) bir görüş belirttin*” buyurarak, onun bu teklifini uygulamaya koymuştur.

Öte yandan yine Bedir Savaşı sırasında Sa’d b. Muâz, Hz. Peygamber’in kendisi için bir savaş çadırı kurulmasını ve savaşı uzaktan yönetmesini teklif etmiş, O da bunu kabul edip uygulamaya koymuştur.⁴⁰ Hendek Savaşı’nda da Hz. Peygamber, (İran asıllı) Selmân el-Fârisî’nin Medine’nin etrafına hendek kazılması teklifini kabul ederek uygulamaya koyduğu rivayet edilmektedir. Bundan dolayıdır ki, bu savaş esnasında müşriklerin süvarileri atlarını koşturup hücumla

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 272 (Beyrut Dâru İhyai’t-türâsî’l-Arabî neşri). İbn Hişâm bu haberi İbn İshâk’tan rivayet etmiştir. Haber çeşitli açılardan olarak tenkit edilmiş ve zayıf addedilmiştir. Ancak Hakim en-Nisaburi gibi haberi sahih sayanlar da vardır. Ne var ki haber, sîret kaynaklarında nakledilmiş ve kabul görmüştür.

³⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 15.

⁴⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 272-273.

geçtiklerinde hendeğin başına gelmişler ve “Vallahi! Bu, Arapların bilmediği bir hiledir” itirafında bulunmuşlardır.⁴¹

Bütün bu rivayetler gösteriyor ki, kendilerini zafere ulaştırıp düşmanların oyunlarını boşa çıkaracak ve hayra vesile olacak her işte Müslümanlar, diğer milletlerin uygulama ve yöntemlerini iktibas etmişler ve uygulamışlardır. Zira Hz. Peygamber, -Müslüman olmayanlardan bile olsa- İslâm ve Müslümanların faydasına olan her bilgi ve ilmin iktibas edilmesini teşvik etmiştir. Zira Onun Müslüman çocuklarına okuma-yazma öğretmeleri konusunda Bedir’de esir alınan Kureyşli müşriklerden nasıl yararlandığına daha önce değinmiştik. *“Hikmetli söz, müminin yitiğidir; nerede bulursa onu almaya en layık kimse odur”*⁴² hadisi de, bu konuya temel teşkil eden hadislerdendir. Ayrıca Hz. Ali’inin de şöyle dediği rivayet edilir: *“İlim, müminin yitik malıdır; müşriklerden bile olsa onu alınız.”*⁴³

Tabiatıyla bu durum, bir icatta bulunan veya bilimsel bir yöntem geliştirenlerin, kendi inanç ve ideolojik fikirlerini karıştırmadıkları bilgi ve ilimler için geçerlidir. Çünkü bunlar, mü’min-kâfir, iyi-kötü herkesin kabul edip benimsediği bir takım bütüncül/küllî kanunlardır. Bundan dolayıdır ki Müslümanlar, Pers, Roma, Hint ve özellikle de Antik Yunan (Helen) millet ve medeniyetlerinin ortaya koyduğu tıp, kimya, astronomi, optik, cebir-matematik vb. pozitif ilimleri iktibas etmekte bir şakınca görmemişlerdir.

Ancak İslâm’ın dışındaki din ve toplumların örf-âdet ve ahlakî değer yargıları gibi, Müslümanın Allah, insan, tabiat, tarih ve topluma bakışına etki eden bilgilerin iktibas edilmesi Kur’an ve Sünnet’e göre sakıncalıdır. Ne var ki İslâm’a ters düşmediği sürece, dîni alanın dışındaki diğer sahalara ait

⁴¹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 235

⁴² Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 15.

⁴³ İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni’l-ilm*, I, 121.

çeşitli bilimsel ve sanatsal faaliyetler ile insanların akıl ve tecrübeleriyle ortaya koydukları bilgi birikimlerinin beşeriye-tin ortak malı olduğunda şüphe yoktur. Hangi kaynaktan gelirse gelsin onları almakta İslâm'da tereddüt edilmez.

Hz. Peygamber'in izini takip eden Hulefâ-yi Raşidîn de, faydalı olan ve ümmetin işlerinin daha iyi gitmesine yaraya-cak bilgi ve teknikleri başka milletlerden iktibas etmiş; Arap-ların bilmedikleri bazı işleri ilk defa uygulamaya koymuşlar-dır. Tarihçilerin "evveliyyâtü Ömer=Hz. Ömer'in ilkleri" ola-rak kabul ettikleri, bazı sahâbîlerin tavsiyesi ile tarih fikrini fiiliyata geçirmesi ve "dîvan teşkilatı"nı uygulamaya koyma-sı, bunlardan sadece bazılarıdır. Bazı araştırmacılar, Hz. Pey-gamber'in Hicret'ten hemen sonra Müslümanların bir sayı-mının yapılmasını emretmesi rivayetinden hareketle, dîvan teşkilatı fikrinin Hz. Peygamber döneminde var olduğunu ve ilk defa o dönemde başladığını belirtir.⁴⁴

Zan, Kuruntu ve Hurafelerle Mücadele

Kur'an ve Sünnet'in pozitif ilimlere dair ilkelerinden bir diğeri de Câhiliye döneminde alabildiğine yaygın olan her türlü zan, kuruntu ve hurafelerle şiddetle mücadele etmeyi getirmesidir. Kâinatın kanunlarını (sünnetullah) değiştirme-ye, gaybî birtakım sırlara nüfuz etmeye ve kalplerde gizli olanı keşfetmeye muktedir olduklarını zanneden birtakım kâhin, falcı, sihirbaz ve müneccimler bunlardan bazılarıdır.

Peygamber olarak gönderilmesiyle Hz. Peygamber, Al-lah'ın kanunlarının (sünnetullah) değişmezliğini, gaybı Al-lah'tan başkasının bilemediğini, insanın kurtuluş ve hayrının bu kanunlara uyarak sebeplere ve bu sebepleri halkeden Allah'ın iradesine boyun eğmekten geçtiğini haykırmakla bu tür kişilerin bilgisine itibar edilemeyeceğini ortaya koymuş-

⁴⁴ bk. Kettânî, *et-Teratîbü'l-idâriyye veya Nizâmu'l-hükûme'n-Nebeviyye*, I, 227-28.

tur. Buhârî ve Müslim'in Muğîre b. Şu'be'den rivayet ettiğine göre Muğîre şöyle demiştir:

"Hz. Peygamber'in -Mâriye el-Kiptiyye'den olan oğlu İbrâhim vefat ettiği zaman güneş tutulmuştu da insanlar şöyle demişlerdi: 'Güneş İbrâhim'in ölümünden dolayı tutuldu.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Güneş ve ay Allah'ın âyetlerinden (alâmetlerinden) birer âyettirler ve onlar hiç bir kimsenin ölmesi veya yaşamasından dolayı tutulmazlar."*⁴⁵

Böylece Hz. Peygamber, Câhiliye döneminde insanlar arasında oldukça yaygın olan ve güneş ve ayın ancak büyük bir kimsenin ölümü vb. sebeplerle tutulduğu vehmini çağrıştıran kuruntuyu ortadan kaldırarak, güneş ve ayın Allah'ın âyetlerinden birer alâmet olduğunu ve Allah'ın koyduğu kanunlara göre hareket ettiği ilkesini yerleştirmiştir.⁴⁶

Sonuç

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, Kur'an ve Sünnet verilerinden hareketle zikrettiğimiz bütün bu ilke, prensip ve öğretiler -ki bunlara daha başkaları da ilave edilebilir-, ilmî ve bilimsel bir değer taşıyan bilgi ve fikirlerin yönlendirdiği dengeli bir hayat için gerekli manevî-ruhî, aklî ve sosyal/ictimâî ortamın hazırlanmasında son derece önemlidir. Bu aynı zamanda ilimle imanı birleştiren, madde ile mânâyı meczeden adâleti yerleştirem arayışında olan bir bakış açısıdır. Bu bakış açısının hakim olduğu İslâm tarihi ve medeniyetinin muhtelif devrelerinde dinî, filolojik/linguistik, beşe-

⁴⁵ Buhârî, Kûsûf, 1, 15; Müslim, Kûsûf, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 245; V, 428.

⁴⁶ Hz. Peygamber'in bu ve benzeri vehim, kuruntu ve hurafelerle mücadelesine örnek teşkil eden diğer bazı hadis-i şerifler için bk. Buhârî, Vasâyâ, 23; Hudûd, 44; Tıb, 48; Müslim, İmân, 144; Selâm, 125; Ebû Dâvûd, Tıb, 21; Vasâyâ, 10; Tıb, 22, 51; Tirmizî, Tahâret, 102; Nesâî, Tahrîm, 19; İbn Mace, Edeb, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 429.

r/pozitif bilimlerde, Kur'an ve Sünnet'in temel ilkelerinden neet eden ve onlarla atımayan pek çok eser ortaya konmuştur ki, bunların önemli bir kısmının Batı'daki pozitif ilimlerin gelişmesinde de alabildiğine etkisinin olduğu, bugün insafly Batı'ly aratırmacılarca da ifade edilmektedir.